

KOMUNIKAČNÍ SITUACE A STYL

2/ STUDIE K MODERNÍ MLUVNICI ČEŠTINY

Oponenti: prof. PhDr. Helena Flídrová, CSc.
PhDr. Jasna Šlédrová, CSc.

Publikace vznikla v rámci projektu ESF CZ.1.07/2.2.00/15.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Studie k moderní mluvnici češtiny. 2, Komunikační situace a styl
/ Martin Beneš ... [et al.]. – 1. vyd.

– Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

– 217 s. – (Monografie)

Anglické resumé

Nad názvem: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta
ISBN 978-80-244-3535-0 (brož.)

811.162.3 * 316.77 * 81'38 * 801.73 * 81'26

– čeština

– komunikace (sdělování)

– stylistika

– diskurzivní analýza

– standardizace a kodifikace jazyka

– kolektivní monografie

811.162.3 – Čeština [11]

KNIHOVNA JANA PALACHA
FILOZOFICKÁ FAKULTA UK V PRAZE

Inv. č.: CS 04453/2014

© Martin Beneš, Světlá Čmejková, Eva Höflerová, Jan Kořenský, Petr Mareš,
Martin Prošek, Soňa Schneiderová, Kamila Smejkalová, Oldřich Uličný,
Jiří Zeman, 2013

Eds. © Oldřich Uličný, Soňa Schneiderová, 2013

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2013

ISBN 978-80-244-3535-0

OBSAH

Seznam zkratk	8
Úvodem	9

VYBRANÉ KOMUNIKAČNÍ SITUACE

I Kodifikace a její role v současné společnosti	15
<i>Martin Beneš – Martin Prošek – Kamila Smejkalová</i>	
1 Kodifikace	15
2 Kodifikace a její vztah k úřednosti/oficiálnosti v našem jazykovém prostředí	16
3 Kodifikace vzhledem k ose apriornost popisu – odraz normy	20
4 Lingvistické vs. laické chápání kodifikace	22
5 MMČ a uvedené typy kodifikace	22
6 Popsaný kodifikační status MMČ a oficiální/úřední kodifikační příručky	24
II Základní konverzační situace v češtině	25
<i>Jiří Zeman</i>	
1 Výzkum komunikace v českém prostředí	25
2 Transkript	28
3 Komunikační situace	29
4 Komunikační situace ptaní se na směr	30
5 Nákupní komunikační situace	39
6 Závěr	51
III Právní komunikace	52
<i>Jan Kořenský</i>	
1 Právní komunikace	52
2 Právní komunikace a problém intertextuality	61
3 Možnosti výrazové segmentace textu právního předpisu	65
4 Poznámka ke kvantitativnímu popisu právního jazyka	68
IV Vědecký styl	70
<i>Světlá Čmejková</i>	
1 Proměny vědeckého diskurzu a rozrůzněnost vědeckého stylu	70
2 Normy českého a anglického vědeckého vyjadřování	72
3 Styl českého vědeckého vyjadřování	80

IV Vědecký styl

1 PROMĚNY VĚDECKÉHO DISKURZU A ROZRŮZNĚNOST VĚDECKÉHO STYLU

Termínem vědecký styl označujeme styl komunikátů, jejichž cílem a funkcí je formulovat vědecké poznatky. Vedle termínu a pojmu vědecký styl se setkáváme také s termínem a pojmem odborný styl, který naznačuje, že sdělování poznatků nemusí mít charakter seznamování s novými výsledky základního výzkumu nebo s čerstvými objevy v aplikovaných oblastech, ale může jít o shrnování již existujících vědeckých zjištění v učebnicích, encyklopediích, slovnících a skriptech, anebo o poskytování rad a doporučování postupů v nejrůznějších návodech, manuálech, praktických příručkách, popularizačních přednáškách, kurzech, seminářích apod.

Pozorujeme-li vědecké komunikáty a jejich jazyk, stáváme se svědky značné heterogenosti vědeckého vyjadřování. Oblast toho, co lze dnes termínem vědecký jazyk, vědecký styl, vědecká komunikace nebo vědecký diskurz označit, je bohatě vnitřně diferencovaná a žánrově rozrůzněná. Jedním z nejvlivnějších směrů analýzy jazyka ve vědeckém prostředí se stala žánrová analýza (srov. Swales 1990). V posledních letech vznikly a stále vznikají různorodé typy vědeckých textů, monologických, dialogických, písemných, ústních i smíšených. Vedle klasických psaných vědeckých žánrů, jako je monografie, stať, článek, recenze, diplomová práce, disertace aj., se součástí vědeckého diskurzu stávají tzv. sekundární dokumenty, jako jsou abstrakty, anotace a resumé a na významu nabývají nově se objevivší typy textů, jako jsou formulace grantových projektů a následné zprávy o průběžných a závěrečných výsledcích, webové stránky prezentující projekty na internetu apod.

Vývojem prochází i mluvená komunikace. Mění se obraz vědeckých konferencí, neboť plenární i sekční referáty na konferencích jsou nejrůznějšími variantami přednesu (jen zřídka četby) napsaného textu, referenti stále častěji využívají powerpointové projekce nebo alespoň odkazují k handoutům a jejich ústní projev se tak stává komentářem k textům jiné sémiotické povahy, statickým i pohyblivým, přičemž se rozvíjejí diskuse o tom, který z komunikátů je primární, zda písemný nebo ústní, a jaká je závislost obou. Zároveň se

vyvíjejí názory na optimální uložení vědeckých výsledků do podoby posterů – na strukturaci textu a zapojení návodných vizuálních prvků, jako jsou tabulky, schémata, obrázky a grafy a další vizualizace. Tzv. „vývěškové“ (*poster*) sekce jsou dnes regulární součástí kongresů a konferencí, a protože jsou postery natolik redukovanou demonstrací výsledků vědeckého výzkumu, že slouží spíše jako upoutávka k jeho bližšímu poznání, bývají i postery doprovázeny ústním výkladem autora.

Vznikají nové formy projednávání vědeckých témat: vědecké debaty mohou mít charakter panelových (*panel*) diskusí, diskusí u kulatého stolu (*round-table*) a dílen (*workshop*) a setkání vědců se také mohou odehrávat v „náhradní“ podobě počítačových konferencí. Internet zrychlil a usnadnil vědecké dorozumívání a zvýšil dostupnost vědeckých textů, možnost jejich okamžitého sdílení; klasickou vědeckou korespondenci obstarává e-mail a vyhledávání a studium pramenů v knihovnách nahrazují služby internetové sítě.

Mluvit v dnešní době o homogenním vědeckém jazyce a kanonické podobě jeho stylu není možné, neboť mnohé z žánrů, z nichž některé jsem tu uvedla, se opírají také o žánry stylu administrativního, publicistického, běžně dorozumivacího nebo i uměleckého. Navíc na okraji vědeckého diskurzu vznikají apokryfické vědecké žánry vymykající se představě o vědeckém stylu a jeho jazyce tím, že se snaží vědecké téma ztvárnit jazykem běžně mluveným, nebo dokonce dialektem či slangem (srov. Mareš 2004). Je to tehdy, když se vědec rozhodne přijmout masku laika či prostáčka, která mu umožňuje zaujmout hledisko jakoby nepoučené vědeckým dikurzem a uplatnit jazyk nezatížený stereotypními vědeckými formulacemi.

Pod vlivem analýz vědeckého dorozumívání, jimž se od 60. let minulého století věnuje kontrastivní textová lingvistika evropská i americká, se také v českém prostředí přibližně od 90. let mluví o rétorice vědeckého vyjadřování. Je tomu tak mj. proto, že na významu nabývají (mj. v souvislosti s podáváním žádostí o financování výzkumu) takové postuláty, jako je jasnost, lapidárnost a přesvědčivost vědeckých formulací, schopnost vzbudit pozornost a zaujmout. Předpokladem dobrého vědeckého textu je samozřejmě odbornost autora, zároveň se ale klade důraz na jeho kompetenci komunikační. Prosazuje se zjištění, že vědecký poznatek se nestává vědeckým poznatkem tím, že zazáří ve vědcově hlavě, ale teprve tím, že je komunikován a vědeckou obcí posouzen a stvrzen.

Jazykové prostředky, které autoři v jednotlivých žánrech vědecké komunikace s ohledem na posluchače nebo předpokládaného čtenáře volí, jsou nutně různorodé, a stejně tak se setkáváme s nejrůznějšími způsoby jejich kombinování. To platí zejména pro komunikáty ústní, tj. pro výše zmíněné ústní prezentace výsledků výzkumu v podobě přednášek, vystoupení ve workshopech a u kulatých stolů, a zejména pro komentáře doprovázející powerpointové či posterové demonstrace. V této oblasti vědeckého dorozumívání panuje variabilita v představách o tom, jakým způsobem by měl vědec o své práci hovořit, jakou identitu a image si budovat, jak ke svým kolegům či nezasvěceným posluchačům promlouvat.

Jiné vědecké žánry jsou naopak normovány poměrně závaznými vzorci strukturní výstavby. Ovládnutí těchto vzorců je předpokladem úspěšné vědecké komunikace a zajištění si podílu na mezinárodním vědeckém (nebo jak se dnes pod vlivem angličtiny stále častěji uvádí – akademickém) diskurzu, např. v podobě účasti na mezinárodních konferencích nebo publikování v renomovaných mezinárodních časopisech. Zmíněná závaznost norem je diktována požadavky globalizovaných vědeckých diskurzních komunit, které mohou mít jiná pravidla než ta, na něž byli zvyklí vědci oslovující původně jen svá národní řečová společenství. Některé vědecké obory si vybuchovaly mezinárodní platformy sdílení poznatků dříve, jiné se zpožděním; ono zpoždění platí hlavně pro obory společenskovědní a humanitní, jejichž poznatky byly vždy vázány především na domácí kulturněhistorický a společenský vývoj podmíněný kontext. Tyto obory reagují na globalizované pojetí vědy pomaleji a mnohdy méně ochotně opouštějí zažitě normy vědeckého dorozumívání vypracované v domácím prostředí.

2 NORMY ČESKÉHO A ANGLICKÉHO VĚDECKÉHO VYJADŘOVÁNÍ

Normy vědeckého psaní jsou různě naléhavě pocítovány, vedle silného pojetí závaznosti normy existují i pojetí oslabující její závaznost a otázkou zůstává asimilace jinojazyčných mluvčích, viděno z druhé strany – opuštění domácích zvyklostí a převzetí jinokulturních vyjadřovacích schémat. Protože nejen mluvčí jednoho jazyka, ale i mluvčí různých jazyků a kultur mají potřebu sdílet své

poznatky a společně přispívat k jejich rozvíjení, stává se osvojení si mezinárodních norem vědecké komunikace samozřejmostí, a také nezbytností, jak to vystihuje nepřilíh překrásné úsloví *Publish in English, or perish!* To je důvod, proč se v pojednání o českém vědeckém vyjadřování nemůžeme vyhnout jeho porovnání s vyjadřováním anglosaským.

Osvojovat si mezinárodní normy vědecké komunikace znamená zkoumat procesy a mechanismy, jimiž jsou mezinárodní diskurzní komunity stmeleny, překážky, které vzájemné interakci mezi členy brání. Jak uvádí Widdowson, vedle zásadních principů kooperativních se v komunikaci uplatňují i důležité principy teritoriální:

Aby byl význam jak přístupný, tak přijatelný, musí dojít ke sladění dvou potenciálně protikladných sil: kooperativního imperativu, který působí v zájmu efektivního předávání sdělení, a teritoriálního imperativu, který působí v zájmu uspokojivého pocitu sebe sama. (Widdowson 1990, s. 108–109)

Porovnáním českého a anglosaského způsobu psaní vědeckých textů jsem se zabývala v statích Čmejrková 1994, 1995, 1996, Čmejrková – Daneš 1997, Daneš – Čmejrková 1997 aj. a rovněž v knize Jak napsat odborný text (Čmejrková – Daneš – Světlá 1999); některé zjištěné markantní rozdíly (srov. též Daneš 1997) mezi domácí českou praxí a praxí mezinárodní uvedu níže. Ale ještě předtím, aby byl patrný širší kontext těchto porovnání, ocituji několik myšlenek ze statí redaktora časopisu *New Presence* Andrew Stroehleina (1998) nazvané *Jak se argumentuje písemně – Proč se čeští a anglosaští autoři tolik liší ve svém přístupu k analýze a psaní*. Stroehlein tvrdí, že české texty a anglické texty nejsou jen napsány různými jazyky, nýbrž přebývají v úplně odlišném světě. Stroehleina pozorování nejsou sice založena na analýze vědeckých textů, ale vyjadřují se k psaní argumentačních textů a obsahují řadu postřehů, vztahujícím se i na texty vědecké, zejména na ty z oblasti humanitních a společenských věd. Rozdíly mezi psaním českých a anglických autorů lze najít na různých úrovních textu. Stroehlein spatřuje nejvýznamnější rozdíly ve struktuře, v psaní odstavců a užívání přechodových vět, a konečně v rozvoji argumentace. To má podle Stroehleina hodně společného s různými školskými systémy, jaké existují na jedné straně v České republice a na druhé

straně v Británii a v Severní Americe.¹ V následující pasáži budu ve zhuštěné podobě reprodukovat Stroehleina pozorování.

2.1 Výstavba českého a anglosaského textu v publicistické reflexi

2.1.1 Struktura

Anglické texty (americké i britské) jsou daleko strukturovanější než české texty. Při jejich psaní autor ví, co má dělat. Nastíní, o čem bude hovořit (úvod), prodiskutuje to (stat) a shrne, o čem hovořil (závěr). Je zajímavé, že Češi říkají, když si přečtou anglický text, že se autor opakuje. Pro angloamerického čtenáře je však tato trojdílná struktura prostě správnou formou a znakem dobře strukturované analýzy. Naproti tomu český text připadá Angloameričanům zcela bez struktury, úplně chaotický. Často je obtížné říci, kam autor směřuje, dokonce už po přečtení prvního nebo druhého odstavce. Odstavce stati nejsou nijak obsahově odlišeny od úvodu. Málokdy se v článku vyskytuje závěr, který by všechny argumenty pospojoval. Často se zdá, že je v textu velmi málo, čeho se čtenář může zachytit. Člověk jako editor má pocit, že by text mohl zkrátit jakkoliv, takže by mohl začít úplně kdekoliv, třeba od prostředka.

2.1.2 Přechodové věty

Druhý rozdíl mezi anglickými a českými texty spočívá podle Stroehleina ve využívání přechodových vět mezi odstavci a myšlenkami. Nový odstavec by měl přirozeně vyplývat z předchozího a ne se objevit jen tak zčistajasna. Účelem přechodové věty je spojit odstavce, z nichž každý má obsahovat jinou myšlenku. V českých textech jsou běžné ostré skoky mezi odstavci a myšlenkami. Často zahrnují neproniknutelně dlouhé odstavce několik myšlenek, které by byly v anglickém textu rozděleny do kratších celků, z nichž každý by obsahoval jediný pojem, a tyto celky by byly pospojovány přechodovými větami. Anglosaskému čtenáři se zdá analýza bez takovéto strukturace zmatená a argument špatně rozvíjený.

¹ Stroehlein uvádí známý fakt, že Američané a Britové píší texty od raného věku. Ve školách, připravujících děti na studium na univerzitě, není nezvyklé, že tam žactvo píše dvakrát týdně esej, která má 2 až 4 strany strojopisu (500 až 1000 slov) a během dlouhých hodin praktického psaní se naučí psát podle zmíněných požadavků.

2.1.3 Rozvoj argumentace

Analýza anglosaských článků je rozvinutější, vzhledem k jasnější struktuře a větší plynulosti textu. Dobrý autor, píšící anglicky, se věnuje centrální argumentaci a neubíhá od ní stranou. Naopak český způsob analýzy se zdá bloudit nejrozmantějším terénem. Stává se, že text nemá ani žádný hlavní argument, žádnou logickou argumentační linii, která by procházela celým článkem. Český autor může psát, co ho napadne, článek, který jakoby neměl žádný účel – jako by se autor obával prozradit svůj názor. Jednotlivé věty dokonce mohou vyrazit úplně jinými směry, než jak článek posléze skončí. A nejhorší – zase jen z angloamerického hlediska – je ono „ale možná to tak není“, které čeští autoři často vkládají na konec svých článků. Toto „možná to tak vůbec není“ bývá v přímém protikladu vůči všemu, o čem autor hovořil průběžně celým článkem. Jestliže autor napsal deset odstavců o tom, že je obloha modrá, v posledním odstavci se pak praví něco v tom smyslu, že „možná je přece jen obloha tmavá a hrozivá“. Takový pokus na poslední chvíli ochránit svou argumentaci tím, že ukážu, že se na věc dívám i z jiného hlediska, je v anglosaském textu úplně nepřipustný. Jen totiž argumentaci oslabuje. Pamatuju si pořad, píše Andrew Stroehlein, jak mi učitelé v hodinách psaní kladli na srdce: „Závěr je od toho, aby se věc uzavřela. V závěru se nesmí uvádět žádná nová myšlenka“. Je na tom moc pravdy: proč by měl člověk v závěru argumentovat proti svému argumentu? Je dost dobře možné, že tyto „české rysy“ jsou ve skutečnosti daleko více středoevropské. Ano, existuje mnoho německých textů, kde se také nakonec vyskytuje autorská zdrženlivost, ve smyslu „ale možná to, co jsem napsal, není pravda“.

Než ukončím reprodukcí Stroehleinových myšlenek, ocituji jeho závěr, který zřetelně dokumentuje, jak má závěr – podle výše vyložených požadavků – vypadat. Je přehledem tezí, které byly formulovány již v úvodu článku a podrobně vyloženy v stati: „Když srovnávám české a anglické texty, nemohu si pomoci, že průměrně vzato jsou české texty méně strukturovány a méně dobře organizovány. Chybějí jim přechodové prvky, které udržují celým článkem jasnou argumentační linii, a často nemají jasně rozvinutou argumentaci od začátku do konce. Zdá se, že čeští studenti nepíší tak často a tak mnoho, jako studenti v Británii a v Severní Americe, a to je pravděpodobně důvodem těchto nedostatků“.

Po této rasantní formulaci Stroehleinových názorů následovala v Britských listech diskuse², v níž se k nastolené agendě vyjadřovali další autoři. Jeden z nich vysoké hodnocení anglosaského způsobu psaní přece jen zpochybňoval a proti jeho lineárnosti, přímočarosti a průhlednosti kladl ty hodnoty českého a širě střeoevropského způsobu psaní, které mají své kořeny v zásadách antické rétoriky. Autorem tohoto relativizujícího příspěvku byl bilingvní spisovatel Václav Pinkava, který jeden svůj text nazval Vyjadřovat se bez obalu, jakou to má cenu? a druhý Má český písemný styl tajné kouzlo, které zůstává Anglosasům skryto?

Opustíme publicistickou reflexi psacích dovedností českých a anglosaských autorů a zaměříme se na to, jakou paralelu mají uvedená pozorování v textovělingvistických analýzách vědeckých článků psaných na jedné straně anglicky a na druhé straně česky (srov. Čmejrková 1994, 1995, 1996, Čmejrková – Daneš 1997, Daneš – Čmejrková 1997, Čmejrková – Daneš – Světlá 1999). Vzhledem k tomu, že se studují – jak jsem uvedla výše – předpoklady, s nimiž jednotlivé národní komunity vstupují na pole globalizované vědy, a také překážky, které mezinárodní komunikaci brání, vznikl obor nazývaný kontrastivní rétorika, případně kontrastivní stylistika. A obecné poznatky kontrastivní rétoriky a stylistiky jsou často vyvozovány právě z analýzy vědeckých textů. Mnohým badatelům se zdá, že různost norem, které si jednotlivá jazyková a kulturní společenství vypracovala, dovoluje hovořit dokonce o různých intelektuálních stylech panujících v těchto evropských i zámořských společenstvích.

2 Stroehlein k ní ostatně vyzval v článku Proč se čeští a anglosaští autoři tolik liší ve svém přístupu k analýze a psaní? <http://www.blisty.cz/files/isarc/9812/19981210h.html#07> slovy: „Hovořil jsem o tom často se svými kolegy v ČR i v zahraničí a mnozí z nich si povšimli téhož. Rád bych nicméně vyslechl názory učitelů, autorů, editorů i jiných lidí, kteří mají možnost srovnávat české a anglické texty“. Následovaly texty Václava Pinkavy: Vyjadřovat se bez obalu, jakou to má cenu? <http://www.blisty.cz/files/isarc/9812/19981210i.html#08>; O.Č.: Američtí autoři trpí povrchností a ignorancí <http://www.blisty.cz/files/isarc/9812/19981215h.html#07>; Reakce na článek „Jak se argumentuje písemně“ <http://www.blisty.cz/files/isarc/9812/19981214m.html#12>; Andrew J. Horton: Český a anglický způsob psaní <http://www.blisty.cz/files/isarc/9812/19981215g.html#06>; Václav Pinkava: No thrills without frills - Bez kudrlinek k extázi nedojde. Má český písemný styl tajné kouzlo, které zůstává Anglosasům skryto? <http://www.britskelisty.cz/9812/19981216d.html#03>.

2.2 Normy vědeckého vyjadřování a intelektuální styly

Myšlenka, že vědecké texty vzniklé v různých oblastech nejsou jen psány rozdílnými jazyky, ale přebývají v odlišných světech, se často odvolává na Galtungovo (1981, 1985) rozlišení kulturně rozrůzněných intelektuálních stylů, teutonského, saského, galského a nipponského. Galtung přináší řadu sociologických postřehů o struktuře vědeckého diskurzu v příslušných kulturách a poznamenává, že jsou „založeny na dojmech a intuicích“. Pro teutonskou (tj. německou) oblast je podle Galtunga příznačná vysoká prestiž vědce, velká úcta k teorii (té odpovídá v anglosaské kultuře úcta k empirickým údajům a ve francouzské kultuře úcta k dokonalému a elegantně vystavěnému textu) a důmyslná hierarchičnost teoretického konstruktů, připomínajícího svou stavbou velkou pyramidu. Ta stojí v protikladu k malým pyramidám vytvářeným v anglosaském intelektuálním prostředí na základě důkladného empirického studia přesně vymezeného materiálu a také v protikladu k důmyslné eleganci francouzského konstruktů, překvapujícího symetrií, promyšleným vyvážením myšlenky a jejího verbálního vyjádření, rafinovanými paralelismy, a někdy dokonce obrazností a vtípem. Přestože Galtungovy spíše sociologické postřehy vycházejí nejen z rozboru textu, ale zejména z (občas vyhocených) pozorování vědecké diskurzní komunity, k analogickým závěrům dospívají lingvisté analýzou samotných vědeckých textů.

Protože mezinárodní diskurzní komunity jsou v posledních desetiletích ovlivněny anglosaskými normami vědeckého vyjadřování, řada kontrastivně laděných prací se zabývá tím, jak národní zvyklosti odpovídají zvyklostem a normám anglosaským, resp. jak se od nich odlišují. Zjištění o vztahu vědecké němčiny a angličtiny uvádí Clyne (1987, 1991), vztahem ruštiny a angličtiny se zabývá Nichols (1989), Yakhontova (2002), Čmejrková (2007b), normy finské a anglosaské porovnávají Enkvist (1995), Ventola – Mauranen (1991), Ventola (1992, 1996), Mauranen (1993), Connor (1996), polštinu s angličtinou konfrontuje Duszak (1994, 1997, 1998), bulharštinu a ruštinu s angličtinou Vassileva (1995, 1997, 1998, 2000). S některými z porovnávaných jazyků sdílí čeština teritoriální blízkost v Evropě, s jinými společný slovanský základ, s německou oblastí kulturní dějiny tvořené ovlivňováním a vyrovnáváním.

Na počátku kontrastivní textové lingvistiky, zabývající se porovnáním vědeckého vyjadřování, jsou rozboru amerického pedagoga Roberta Kaplany (1966), který sledoval, jak na amerických univerzitách píše eseje jednak

američtí studenti, kteří absolvovali americké školy, jednak přichází z jiných zeměpisných prostředí, a to nejen evropských. Aniž bychom chtěli zacházet do podrobností a reprodukovat Kaplanova zjištění, která nakonec uložil do podoby grafů znázorňujících myšlenkové postupy pisatelů a jejich verbální vyjádření, omezíme se na pouze na jedno kontrastivní konstatování. Na rozdíl od textů neamerických studentů, které se vyznačovaly různými typy digresivnosti, přetřítosti, implicitnosti a proměnlivými tvary křivek zachycujícími zákruty myšlenkových postupů, charakterizovala anglosaské texty lineárnost a přímočarost ilustrovaná v Kaplanových grafech jednoduchým vektorem směřujícím od svého počátku bez jakýchkoli zaváhání a vybočení k jasnému cíli.

Ať už další kontrastivněretorické studie analyzující různé vědecké styly v protikladu k anglosaskému stylu Kaplanovu studii znaly nebo neznaly, dospívají k velmi podobným závěrům, pokud jde o strukturní výstavbu anglosaského vědeckého textu. Tak např. Michael Clyne (1987, 1991) se věnoval výzkumu německy psaných esejů na jedné straně a esejů psaných australskými studenty. I on konstatuje digresivnost německých textů a lineárnost anglicky psaných textů. Zatímco v německém vědeckém prostředí jsou různé digrese od hlavní výkladové linie chápány jako vítané dodatky a doplňky k předávanému sdělení, v australském akademickém prostředí jsou studentům píšícím eseje strhávány body za jakoukoli vedlejší informaci, která není součástí hlavní argumentační linie. Clynova zjištění tak zřetelně korespondují s pozorováními Andrew Stroehleina, který chválí anglosaské psaní, při němž se „dobrý autor [...] věnuje centrální argumentaci a neubíhá od ní stranou“, a proti tomu klade bloudění analýzy „nejrozmanitějším terénem“.

Jednu z příčin rozdílného způsobu formulace vědění spatřuje i Clyne v tom, že psaní vědeckých textů je v anglosaských zemích předmětem pedagogického nácviku. Normy pro „essay writing“ zahrnují „požadavek linearity výkladu a ‚relevance‘ (tj. úzké vazby k určitému výseku problematiky, vymezenému formulací otázky, a vyloučení všeho, co tento výsek problematiky překračuje, i kdyby informace byla správná). Výsledkem je lineárnost anglického textu“ (Clyne 1987, s. 212).

Clyne ve svém rozboru německého a anglosaského stylu upozorňuje i na jiné rysy, jež zaznamenal Stroehlein a s nimiž má zkušenost každý autor a čtenář vědeckého textu, totiž na vysokou modalizovanost středoevropských textů. Ta souvisí s několika důležitými faktory ovlivňujícími výstavbu

vědeckého textu, a těmi je ohled autora ke čtenáři, konkrétně náročnost autorské formulace poznatků vzhledem k možnostem čtenářské recepce, a rovněž apodiktičnost či podmíněnost takto formulovaných zjištění. Clyne (1987) uvádí, že způsob, jímž je prezentováno vědecké poznání v německých textech, je pro čtenáře dosti náročný, zatímco anglické odborné texty jsou z hlediska srozumitelnosti podobné textům ne odborným. K podobným závěrům dochází v návaznosti na Clyna také Anna Duszaková (Duszak 1994, 1997, 1998). Podle ní má anglosaská kultura rovnostářštější vztahy mezi členy vědeckého společenství, a proto je tu větší příbuznost ve stylu a registru obecném a vědeckém. Německá, a také polská a česká vědecká komunita je odstupňována. Německý vědecký styl zdůrazňuje vysokou míru intelektuálnosti, a to vede k rozdílu mezi jazykem běžným a vědeckým.

V německé tradici je vědění idealizováno. Texty psané německy jsou méně orientovány k tomu, aby se snadno četly. Důraz je na tom, aby poskytl čtenáři znalost, teorii a látku k uvažování. V obou kulturních tradicích existuje spolupráce mezi autorem a čtenářem [...] V anglicky mluvících zemích padá velká váha břemene na autory, aby napsali své texty čtivě, zatímco v německy mluvících zemích jsou to naopak čtenáři, kdo musejí vynaložit maximální úsilí, aby text dešifrovali. (Clyne 1987, s. 238)

Příkladem, který jsme uváděli (Daneš – Čmejrková 1997) při srovnání německého a anglického výkladového textu,³ je na jedné straně rozsáhlé souvětí z úvodního odstavce knihy „Einführung in die Sprachwissenschaft“ (Ammer 1958):

Die Sprachwissenschaft, die im Kleide magischer, religiöser und philosophischer Spekulationen schon in den frühesten Perioden der mensch-

3 Uvedené doklady jsou několik desítek let staré, ale pokud zkoumáme, s jakými předpoklady jednotlivé jazyky a kultury do mezinárodní vědecké komunikace vstupují, jsou pro srovnání významné, neboť zachycují určitou dobovou normu v jednotlivých řečových společenstvích. Mezijazykové a mezikulturní rozdíly se v současné době hodně stírají, s tím, jak jsou jednotlivá společenství vystavována vlivu anglosaských norem. Takový vliv je patrný i na německém vědeckém vyjadřování, lze pozorovat, jak se stavba vědeckého textu linearizuje a zjednodušuje (srov. (Daneš – Čmejrková 1997).

lichen Kulturgeschichte als faszinierender Blickpunkt des noch unbefohlenen tastenden Forschergeistes aufscheint, ist – um es zunächst lapidar, aber darum um so treffender auszusprechen – die Wissenschaft von der Sprache und zielt auf ein Forschungsanliegen, das in der systematischen und nach einheitlichen allgemein gültigen Methoden ausgerichteten planmässigen Erfassung, Beschreibung, Erklärung und schliesslich auch Steuerung aller Erscheinungen derjenigen menschlichen gesellschaftlichen Tätigkeit besteht, die mit dem vielsagenden, leider aber auch vieldeutigen Namen „Sprache“ belegt wird.

Na druhé straně pak lineární věcná definice lingvistiky sestavená z krátkých vět z „Introduction to Theoretical Linguistics“ (Lyons 1968):

Linguistics may be defined as the scientific study of language. This definition is hardly sufficient to give the reader any positive indication of the fundamental principles of the object. It may be made a little more revealing by drawing in greater detail the implications contained in the qualification 'scientific'. For the moment, it will be enough to say that by the scientific study of language is meant its investigation by means of controlled and empirically verifiable observations and with reference to some general theory of language-structure.

Autoři analyzující vědecké vyjadřování konstatují, že německý vědecký diskurz je spjat s představou čtenářské zodpovědnosti za dešifraci textu, zatímco angličtina patří k jazykům počítajícím s autorskou odpovědností za jasnost výkladu. Předpoklad, že záleží na čtenáři, zda textu porozumí, a že je chybou čtenáře, pokud bude mít s porozuměním náročnému textu potíže, se zdá být zakořeněn i v české stylistické tradici.

3 STYL ČESKÉHO VĚDECKÉHO VYJADŘOVÁNÍ

Český vědecký diskurz je kontaktní zónou, v níž se setkávaly a setkávají různé filozofické, kulturní a jazykové normy. Český vědecký vyjadřování se rozvíjelo jednak ze svých vlastních zdrojů, jednak v přímém kontaktu

s německým vyjadřováním. Do značné míry patří do sféry vlivu zmíněného teutonského intelektuálního stylu. Ten byl zprostředkován i ruskou tradicí vědeckého vyjadřování, která rovněž zasáhla jazyk české vědy. Vzhledem k slovanskému původu je čeština s to sdílet obdobnou terminologii a větné a textové struktury s ruštinou, avšak typologicky je čeština disponována i k analogickému tvoření slov a přejímání větných a textových struktur, jež jsou příznačné pro němčinu. Nejde však jen o slova, věty a textové struktury, ale o celkové ladění textu, jeho textovou výstavbu a komunikační zaměření.

3.1 Syntaktická stavba českých vědeckých textů

Vzhledem k mnoha historickým kontaktům s německým intelektuálním stylem je český vědecký styl, jak jsme uvedli, charakterizován rysy, jež Clyne vytyčuje pro německý odborný diskurz v jeho protikladu k anglosaskému. Rysy německého vědeckého vyjadřování, na něž Clyne v porovnání s angličtinou upozorňuje, totiž v textové rovině digresivnost (tedy mnohost odboček, porušujících lineárnost textu), v syntaktické rovině složitost, velký počet nominalizací a složenin, hojnost pasív, neosobních konstrukcí, četné modální výrazy, vytvářející složitou hypotetickou modalitu textu, jsou typické i pro jazyk a styl české vědy.

Jako příklad komplikovaného souvětí v českém vědeckém textu uvádíme odstavec ze stati Miloše Dokulila „K vzájemnému poměru slovo tvorby a skladby“ (1962); odstavec je tvořen souvětím, jehož stavba je hierarchizována vedlejšími větami, porovnáním umístěným mezi pomlčky a zobecňujícími komentáři k výkladu uzavřenými do závorek:

Tak podstatný rozdíl mezi kategoriemi slovo tvornými na jedné straně a syntaktickými na druhé souvisí s tím, že kategorie slovo tvorné (jako zvláštní případ kategorií pojmenovacích) jakožto zobecnění popisných, významově členitelných slov (a vůbec pojmenování) jsou - tak jako kategorie lexikální - nadstavbou nad významy (významovými strukturami slov), které jsou s pojmy ve své podstatě totožné, že tyto významy (významové struktury) zahrnují, kdežto kategorie syntaktické (jako vůbec kategorie mluvnické) jsou sice na významových, a tedy pojmových vztazích založeny, ale nezahrnují je v sobě, nejsou jejich přímým zobecněním, nýbrž abstrahují od nich

a vytvářejí v určitém smyslu autonomní, na objektivní realitě a jejím odraze ve vědomí bezprostředně nezávislý řád formálních vztahů.⁴

Frekvenční výzkum zjistil v českých vědeckých textech poměrně vysoké zastoupení souvětí o čtyřech i více větách a výjimkou nebývají ani souvětí o devíti i více větách. Např. Karel Hausenblas v „Zobrazení prostoru v Máchově Máji“ (1967) vytvořil tento složitý celek:

Druhá věc, v níž se v metodologickém východisku odchylujeme od přístupu J. Mukařovského k výkladu principu významové výstavby (v jeho studii Genetika smyslu v Máchově poezii, která je právě cele soustředěna na sémantickou stránku, zatímco v ranější autorově studii speciálně o Máji (z r. 1928) je sémantika chápána mnohem úže a je jí věnována jen dílčí pozornost), je v tom, že Mukařovský zjišťoval „sémantické gesto“ Máchovo vybíráním dokladů z různých děl, nečině vědomě rozdílu ani mezi díly veršovanými a prozaickými, neboť mu šlo o taková zjištění, která by platila pro celek básnickovy tvorby.

Sklon k nelineární prezentaci hierarchizovaných obsahových celků se v českém vědeckém textu projevuje rovněž v bohatém využívání parentezí. Paranteze mají – poměřováno hlediskem lineárnosti – charakter odboček či exkurzů, jindy mohou mít i podobu samostatného úseku textu (uvedeného např. mezititulkem „Poznámka“ a odlišeného i typograficky). Naproti tomu

4 Dokulil pořídil německý překlad textu, z něhož uvádíme překlad uvedeného českého souvětí německým: „So hängt der wesentliche Unterschied zwischen den Wortbildungskategorien einerseits und den syntaktischen Kategorien andererseits damit zusammen, dass die Wortbildungskategorien (als spezifischer Fall der Benennungs-kategorien) als Verallgemeinerung der beschreibenden Wörter (und Benennungen überhaupt), die der Bedeutung nach gegliedert werden können, ebenso wie die lexikalischen Kategorien einen Überbau über den Bedeutungen (Bedeutungsstrukturen der Wörter) bilden, die im wesentlichen mit den Begriffen identisch sind, dass sie diese Bedeutungen (Bedeutungsstrukturen) miteinbeziehen, wogegen die syntaktischen Kategorien, ebenso wie grammatische Kategorien überhaupt, zwar auf Bedeutungsbeziehungen, also Begriffsbeziehungen gegründet sind, diese jedoch in sich nicht miteinbeziehen, also keine direkte Verallgemeinerung dieser Beziehungen sind, sondern von ihnen absehen und eine im bestimmten Sinne autonome, von der Realität und deren Widerspiegelung im Bewusstsein unmittelbar unabhängige Ordnung von rein formalen Beziehungen bilden“ (Dokulil 1964, s. 220). Ze zkušenosti víme, že překladatelé českých textů do angličtiny vyžadují, aby autoři rozdělili („neproniknutelně“ – srov. Stroehlein) dlouhá česká souvětí do krátkých vět.

v anglosaském intelektuálním stylu, jak dokumentují anglické texty původní i překladové, bývají takovoto odchylky od lineárního rozvíjení textu tolerovány jen v malé míře.

Avšak co se z hlediska lineárnosti jeví jako vybočení, tedy jako něco, co výklad tříští, může se také jevit opačně, tj. jako postup uskupující v jediný celek to, co k sobě tematicky patří, jako postup umožňující vytváření hierarchizovaných bloků, obsahujících doplňky, zpřesnění, vysvětlivky, upozornění či stručné komentáře k jednomu tématu. Parenteze tak vytvářejí reliéfnost textu, při níž tento postup kooperuje s gramaticko-syntaktickými prostředky.

Následující úryvek z Dokulilovy stati (1962) a jeho německý překlad (1964),⁵ pořízený autorem, obsahuje parentezi představující celou větně rozvitou větu vedlejší:

Zásadně však je třeba přiznat, že lze vždy nalézt jednu nebo více syntaktických konstrukcí (využívající týchž sémantémů), které jsou s to postihnout nejen celkový obsah popisného slova, ale i jeho obsahovou (významovou) strukturu (přičemž je třeba často zavést do syntaktické konstrukce i takové sémantémy, které nejsou v slově popisném, resp. které nejsou přímo podřaditelné forměmu slova odvozeného).

Jak lze využívat parentezí k důmyslnému hierarchizování obsahových struktur, ukazuje text Karla Hausenblase (1967), v němž je paralelní vyjádření toho, čím se daná stať nezabývala, odlišeno od toho, čemu je věnována: méně důležitá první instance je uváděna v závorce:

Pracuje se tu mnohotvárně s nuancemi, ale především se základními vlastnostmi prostředků jazykových, tematických i stylistických ve všech rovinách výstavby textu, od zvukových kvalit jednotek nejmenších (čímž jsme se nezabývali, co však je již důkladně zpracováno) až k výstavbě promluvového celku, což však jsme se pokusili ukázat jak na zobrazení

5 Prinzipiell muss aber zugegeben werden, dass es jederzeit möglich ist, eine oder mehrere syntaktische Konstruktionen (mit denselben Semantemen) zu finden, die imstande sind, nicht nur den Gesamtinhalt des beschreibenden Ausdrucks, sondern auch die Struktur dieses Inhalts zu erfassen (wobei es häufig nötig ist, in die syntaktische Konstruktion auch solche Semanteme einzuführen, die im beschreibenden Ausdruck nicht enthalten sind, bzw. die dem Formem des abgeleiteten Wortes nicht direkt zu unterordnen sind).

prostoru, tak obecněji na tom, jakou váhu má v Máji základní perspektiva promluvové výstavby, daná třemi složkami jeho východiska.

Vilém Mathesius otevřel svou průkopnickou monografi „O potenciálnosti jevů jazykových“ (1911) tímto „prostým“, avšak ve skutečnosti velmi kondenzovaným odstavcem:

Jméno potenciálnosti – k určení pojmu stačí prozatím říci, že rozumím tím statické kolísání, to jest nestálost v dané době, proti dynamické měnlivosti jevíci se změnami v postupu časovém – patří v jazykozpytě vlastně ukazům dvěma.

Je příznačné, že překlad stati do angličtiny (Mathesius 1964) si vyžádal několik úprav, hlavně rozvedení do tří vět. Hierarchická výstavba byla lineari-zována, dekonzenzována a tyto stylistické vlastnosti kompenzovány větší přehledností textu a snazším porozuměním. Náhrada neosobní konstrukce 1. osobou plurálu *we* představuje rovněž „zanglosasštění“ stylu (srov. níže). Souhrnně tyto úpravy odhalují v Mathesiově textu rysy českého vědeckého stylu.

By the term potentiality we mean, for the present moment, static oscillation, i. e. instability at the given period; it is opposed to dynamic changeability, manifested by alternations occurring in the course of time. In linguistics, the term denotes two kinds of phenomena.

V stati Daneš – Čmejrková (1997) porovnávající české vědecké vyjadřování s jinými kulturními styly jsme ukázali i další syntaktické rysy českého vědeckého stylu, podmíněné nejen jeho kulturním vývojem, ale i samotnou stavbou jazyka. Ukázali jsme např., že pro němčinu je příznačná hierarchizovaná konstrukce do sebe zapuštěných vět (Schachtelsätze), pro češtinu pak je tímto specifickým historickým zdrojem paralelnost výpovědí, jež se v sobě vzájemně zrcadlí a vzájemně se osmyslují – což je princip známý z humanistických period. Závěrem dodejme, že v tomto ohledu nese české odborné vyjadřování i stopy vlivu intelektuálního stylu galského. Dnešní český vědecký diskurz si pochopitelně už v takovýchto periodách nelibuje – to se spíše shledáváme s hierarchicky komplikovanými souvětími plnými nominalizací, avšak někteří autoři (Dokulil – Daneš 1958) neváhali užít takovou periodu i v novější době:

Tak jako se liší slova motivovaná (jako rostlina, savec) tím, že mezi rovinu obsahu a morfologické a zvukové formy je tu ještě vsunuta další rovina, syntagmatická, která převádí daný obsah na strukturu významů majících v jazyce svou formu, tak se liší větná výpověď od výpovědi nevětné tím, že mezi rovinu obsahu a morfologické formy se tu vsouvá rovina syntaktická, rovina abstraktních větných schémat daného jazyka.

Jistě nepřekvapuje, že překladatel této stati do angličtiny pokládal za potřebné tuto periodu rozdělit tak, že původní tzv. závěti zcela osamostatnil: *In a similar way, a sentential utterance...*

4.1 Modalizovanost českého vědeckého textu

České vědecké texty se vyznačují vysokou mírou modalizovanosti, především epistémické (jistotní). Znamená to nízký stupeň formulační asertivnosti, pozitivnosti a persvazivnosti, a tedy jistou skromnost a opatrnost či zdrženlivost. Zjišťujeme vysokou frekvenci výrazů s funkcí oslabovat asertivnost tvrzení a omezovat jeho obecnou platnost, tj. s funkcí tzv. „hedging“ (Myers 1989). Těmito výrazy autor např. předjímá výtky možného oponenta, připouští neúplnost, resp. předběžnost svého tvrzení, rezignuje na přesvědčení o definitivnosti svých závěrů a jejich obecné přijetí. Autoři vědeckých textů zaujímají pozice jakoby defenzivní, signalizované výrazy typu *snad, asi, možná, zdá se nám, patrně se tu projevuje, podle našeho názoru, tuto strukturu by snad bylo možné interpretovat jako...* apod. (Připomeňme si Stroehleinovo „jako by se autor obával prozradit svůj názor, případně a nejhůřší – zase jen z angloamerického hlediska – je ono „ale možná to tak není“, které čeští autoři často vkládají na konec svých článků“ – srov. výše.)

Vysoká modalizovanost českého vědeckého vyjadřování vyniká zejména ve srovnávacím pohledu česko – anglickém. Uvedme dva příklady lingvistického popisu češtiny, týkající se téhož jevu. Autorem první ukázky je Henry Kučera (1961), americký lingvista českého původu, autorem druhé ukázky je Josef Vachek (1968).

Literary Czech has ten vowel phonemes. In articulatory terms, the opposition of front vs. back and high vs. mid tongue position, and the quantitative

opposition of short vs. long account, in all possible combinations, for eight phonemes. Two central low vowels, one short and one long, complete the inventory. A comparison of the matrix in 2.11 with the following table will show the correspondence of these articulatory oppositions and the respective distinctive features.

The problems of the vowel sub-system of the phonological system of Standard Czech is undoubtedly less complicated than the problems of the subsystem of consonants... Nevertheless, its more detailed analysis from the point of view, which is of our concern in our Monograph, i.e. from the point of view of the dynamics of the language system, arrives at the unambiguous conclusion that even here it is possible to ascertain many a point giving evidence of a clear tension in some sections of this domain of the system. This fact holds good for the sub-section of long vowel phonemes and its relation to the sub-section of short vowel phonemes; nevertheless, even in the sub-section of short vocalic phonemes itself, even though its system is relatively balanced, there exist some not unimportant problems.

Srovnání ukazuje, že první text je jednoduchý, lakonický, jeho výkladová strategie se opírá o popis, zatímco druhý je spíše kontemplativní, dokonce jakoby vyprávěcí, s „detektivním“ napětím příběhu: nastoluje problém, který je třeba řešit, a naznačuje klíče, jichž lze použít. V jiných textech téhož autora, psaných anglicky, nacházíme řadu výrazů rozvažovacího charakteru, např.: *the first thing that cannot fail to strike, one might be tempted to suppose, the fundamental importance of this question is beyond doubt, yet we believe it can be answered in affirmative, this is by far not the most convincing conclusion*. Přestože v české vědě existuje i jednoduchý a ekonomický výkladový styl, jsou české texty (alespoň ve vědách humanitních) zpravidla blíže druhému pólu, s vysokým podílem modalizovanosti a deliberativnosti. V tradici české stylistiky se mnohem více pozornosti věnuje postupům výkladovým a úvahovým, zatímco argumentační postupy – na rozdíl od prostředí anglosaského – jsou neprávem zanedbávány.

Oslabující funkci má již formulace titulků vědeckých textů. Moderní anglický titulek má ve většině případů podobu substantivní fráze v nominativu, zatímco čeští autoři často užívají modifikaci substantivní fráze předložkami

o (píší-li anglicky, pak *on, about*), nebo *k(e)* (v angličtině *towards*). Autor naznačuje již v názvu, že jde jen o příspěvek k určité problematice.⁶

Nižší stupeň asertivnosti, skromnost až defenzivnost ve formulaci tvrzení, hypotetičnost a deliberativnost jazyka výkladu konstatují i jiné kontrastivní studie zaměřené na srovnání domácích norem vědeckého vyjadřování s normami anglosaskými.

4 ČESKÉ VĚDECKÉ VYJADŘOVÁNÍ POD VLIVEM ANGLOSASKÝCH NOREM VĚDECKÉ KOMUNIKACE

Postupné uvědomování si rozdílů mezi normami vlastního řečového společenství a normami mezinárodními, opřenými o normy anglosaské, jež si čeští mluvčí v současné době osvojují, budeme nyní ilustrovat dvěma doklady. První z nich se týká strukturace vědeckého textu, druhý projevu autorského subjektu ve vědeckém textu.

4.1 Strukturace vědeckého textu

V oddíle věnovaném publicistické reflexi psacích návyků českých autorů ve světle anglosaského vyjadřování jsem uvedla, že české texty nebývají jasně strukturovány. V současné době se ovšem požadavek zřetelné strukturace začíná uplatňovat i v českých vědeckých textech. Pod vlivem mezinárodních norem přijatých v renomovaných časopisech se prosazuje – nejprve v oborech exaktních, přírodovědných, ale postupně i humanitních, společenskovědných – členění vědeckého textu na úvod (*introduction*), materiál a metody (*material and methods*), výsledky (*results*), diskuse (*discussion*), skryté za zkratkou IMRAD. Toto členění samozřejmě není závazné pro všechny typy vědeckých a odborných textů, např. pro statě přehledové, shrnující, recenzní, učební aj.,

6 Toto české titulkování v zásadě odpovídá německým zvyklostem - užití předložek *über* a *zu* (*Zur semantischen Struktur...*, *Zu einigen Aspekten...*, *Zum Forschungsstand...*, *Zur Sprachsituation...*, *Überlegungen zu den Grundlagen...*, *Untersuchungen zum Verhältnis...*, případně *Versuch* v názvu pojednání), a ruskému užití předložek *o(b)* a zvláště *k* (*voprosu*). Čeští puristé považovali tuto podobu názvu za normativní výraz autorovy skromnosti.

ale je takřka vyžadováno u původních statí výzkumných (tzv. *research articles*) a jeho aplikace je užitečná i v rozsáhlejších vědeckých textech, diplomových a disertačních pracích, vědeckých monografiích apod.; kromě toho je toto schéma takřka závazné i ve zpracování dnes tak rozšířených posterů. Existují samozřejmě i některé modifikace schématu, např. rozlišení výsledků (*results*) a závěru (*conclusion*) aj. Takřka normováno je i to, co je obsahem jednotlivých částí takto strukturovaného textu (např. CARS model úvodní části článku – *Create a research space*, česky Vytvoř si výzkumný prostor, srov. Swales 1990; o naplnění a variantách tohoto modelu v českých vědeckých textech viz Čmejrková 1996 a Čmejrková – Daneš - Světlá 1999, s. 92–100). Důležitým požadavkem na stavbu textu je také to, aby závěr korespondoval s úvodem, v němž je označen cíl práce, a aby odpověděl na výzkumné otázky formulované v úvodu. Samozřejmě součástí statí odesílaných do tisku jsou klíčová slova a abstrakt, splňující nároky na počet slov a někdy také strukturovaný podle schématu IMRAD. Některé redakce mezinárodních časopisů požadují také tzv. *highlights*, tj. smysl statí vyjádřený ve třech hlavních tezích.

5.2 Projekce autora ve vědeckém textu

Produkce vědeckého textu nevyplývá pouze „z vnitřních potřeb tématu a povahy mimojazykové skutečnosti“, jak se obvykle uvádí v klasických stylistických kompendiích. Skutečnost a téma jsou vždy autorem posuzovány z určité perspektivy a autor usiluje o to, aby tuto perspektivu převzal i adresát textu. Po dlouhém období přehlížení – ne-li odmítání – „přítomnosti člověka“ ve vědeckých textech vstupuje do obrazu vědecké komunikace právě autor, pisatel, mluvčí, původce, a spolu s ním i adresát, čtenář, posluchač, příjemce (Čmejrková 1997a,b,c, 1998, Duszak 1994, 1998, Kraus 1994, Vassileva 1995, 1998, 2000).

Zřetel ke komunikačnímu rámci vědeckého textu souvisí s přehodnocením teze o antirétorickém charakteru vědeckého vyjadřování, o jeho objektivnosti a nepersvazivnosti. Rétorika byla považována za neslučitelnou s vědeckou prací, neboť vědeckost implikuje pravdu, vědění, poznání, objektivitu. O jazyce vědy se soudilo, že lépe plní své funkce tehdy, když funguje jako neosobní nástroj předávání faktů a potlačování subjektivních názorů. Teprve v posledních desetiletích se na vědecké texty začalo pohlížet jako na sociální aktivity a do centra pozornosti se dostala otázka autorských strategií, čtenářských očekávání, interpretací a komunikačních her.

Odborný diskurs se rétorizuje – ztrácí svou nezaujatost, objektivnost, zrcadlí se v něm snaha o pochopení otevřenosti a plurality světa, o vyjádření osobního postoje a osobní odpovědnosti za řešený problém. Sílí poznání, že objektivnost vědeckého poznání je iluzí. Je pozoruhodné, že s tímto názorem přicházejí i představitelé věd přírodních, exaktních, stejně jako společenských. (Kraus 1998, s. 12)

Dříve se ve stylistice vědeckého textu zdůrazňovalo, že objektivnosti vědeckého vyjádření nejvíce odpovídá neosobní vyjádření vědce, které se nejvíce hodí pro vystižení obecně platných pravd nezávislých na pozorujícím a interpretujícím subjektu. Dnešní příručky a analýzy psaní vědeckých textů, zejména anglo-americké provenience (srov. Ivanič – Simpson 1992), ale i české analýzy objevivší se v poslední době u nás nabádají autora, aby psal za sebe, přijal plnou odpovědnost za formulaci svých soudů, neskrýval se za vyjádření neosobní či za tzv. autorský plurál, směřovaný často s tzv. plurálem majestátním (až přímočaře k tomu nabádá Šesták (2000)). Názor, že vyjádření v 1. osobě singuláru je vědecky poctivější než formulace textu v 1. osobě plurálu, se šíří i v českém vědeckém prostředí, spolu s tím, jak do českého vědeckého prostředí pronikají normy mezinárodní (srov. podrobně Čmejrková 1997 a,b,c, 2002).

Neosobní vyjádření obecně platných soudů k formulaci vědeckých textů ovšem stále patří a v některých případech ani nemá smysl uvažovat o jeho nahrazení perspektivou osobní (tím nechceme popírat, že by se ve formulaci takového textu neuplatňoval autorský subjekt svou činností klasifikační, interpretační, generalizační apod., ale z hlediska takových formálních manifestací, jako je 1. osoba sg. či pl., lze uvažovat o nulové manifestaci autora v textu).

Cílem lingvistiky je vědecké poznání jazyka... Někdy též se cíl spatřuje i v odkrytí možnosti predikce jazykových faktů (což je problematické) nebo v jejich explanaci (což může být subjektivní)... Z širšího hlediska se za cíl považuje odkrytí kognitivních struktur lidské schopnosti jazyka a jejich vztahu k vlastnímu jazyku a podobně i odkrytí sociálních faktorů, funkcí a struktur a poznání i jejich vztahu k jazyku; z hlediska filozofie jazyka se za cíl považuje jednak studium principů kódování informace (sémantika) a jednak studium způsobů, jakými je tato informace přenášena (pragmatika).

V zásadě nelze stanovit jednoduché směrnice pro to, jak by měl být vědecký text formulován: je třeba vycházet z úzu daného oboru a žánru, zejména je třeba brát v úvahu rozdíl mezi texty kladoucími si cíle zobecňující, vypovídající o znalosti celé diskurzní komunity a texty, jež referují o jednotlivém konkrétním výzkumu, který v konkrétním místě a čase provedl badatel a je za tento výzkum bezvýhradně zodpovědný (tzv. *case studies*):

Při čtení českého překladu jednoho klasického sociologického díla jsem narazil na zjevnou pravopisnou chybu: namísto o vymítačích a vymítání se v textu píše o vymýtačích dábla a vymytání zlého ducha. Překladatel kontaminoval dvě podobně znějící slova, vymítat a vymýtit... Dovolím si připomenout, že v ČNK jsou shromážděny texty korigované, které prošly redakční úpravou, a o to je, myslím, tato úvaha relevantnější.

Autorské *my* ve vědecké komunikaci ovšem nelze interpretovat jako majestátní *my*, jde o *my* spíše kolektivní, jímž se vědec jakožto jedinec vztahuje k akademické obci. Těžko si dovedeme představit, že by autor nahradil autorské *my* autorským *já* v případech, v nichž zdůrazňuje, že jím získané poznatky jsou zároveň „duchovním“ majetkem celé vědecké obce:

Dobu jeho působení lze vymezit, *protože víme*, že v roce 1623 nebyl mezi živými.

Vyjadřuje-li se autor v 1. osobě plurálu, v mnoha případech jde o plurál inkluzivní, zahrnující do společné kategorie autora a diskurzní komunitu. Proto je tento způsob vyjádření obvyklý v definičních procesech, které autor sdílí (nebo o to usiluje) s celou vědeckou obcí:

Užijeme-li pro „větu jako jednotku jazykového systému“ termínu věta a pro „větu jako součást jazykového projevu“ termínu výpověď, dosáhneme toho, že pro každý z obou aspektů minimálního komunikátu budeme mít označení zvláštní (což je výhodné).

Autorské *my* se užívá nejen tam, kde pisatel konstruuje či sumarizuje znalost celé vědecké obce, ale i tam, kde autor stylizuje text s ohledem na čtenáře a užívá *my* ve významu autor + čtenář.

Pro tematizaci pojmu občanské společnosti bude užitečné, *podíváme-li se stručně na historii konceptu samého*.

V tomto případě mají autorské strategie formulované v 1. osobě plurálu povahu vstřícného gesta zvoucího čtenáře do procesu vytváření textu:

Pokusme se tedy skloubit doposud známé údaje *a vyjde nám následující obraz*.

Analýzy lingvistických textů ukazují, že v některých místech textů vzniká pozice pro volnou konkurenci plurálního a singulárního ztvárnění autorského subjektu; volba jedné či druhé varianty je záležitostí čistě konvenční a náhrada zvolené varianty variantou konkurenční je možná bez jakéhokoli posunu smyslového. Referuje-li autor sám k sobě a ke svému textu přítomnému nebo ke svým textům minulým či budoucím slovy *jak jsem již při jiných příležitostech vyložil..., jak jsem ukázal výše..., jak budu dále demonstrovat...*, je to právě ten případ, kdy lze nahradit plurální tvar singulárním. Je tomu tak např. v metatextových komentářích specifikujících rozvíjení textu, upozorňujících na to, o čem bude řeč dále, a shrnujících, co už bylo řečeno. Volba tvaru je dána inklinací autora k jednomu či druhému způsobu reference.

Slova přejatá, *na něž se v tomto článku omezují*, představují relativně významnou a značně pohyblivou část slovní zásoby, jejíž postižení není vždy snadné ani jednoznačné.

V jiných místech vědeckého textu jsou ovšem plurální a singulární vyjádření autorského subjektu vázána obsahově. Zatímco *já* referuje vždy ke konkrétnímu subjektu, do kolektivního *my* je zahrnut autorský subjekt plus další subjekty, přičemž důvody, proč a na jakém základě jsou inkluzivně zahrnuty i další subjekty, případně jaké jsou to subjekty, nebývají stejné.

Uveďme nyní do těchto dokladů řád. Je nutné si uvědomit, že jednotlivé výpovědi vědeckého textu plní odlišné funkce. Vyjdeme-li z Hallidayova (1971) modelu tří výpovědních funkcí, tj. funkce ideační (reprezentativní), interakční a textové, lze s pomocí tohoto rozlišení (a s vědomím častého prolínání dvou nebo všech tří funkcí) identifikovat ve využití výpovědi s autorským plurálem a singulárem tři možné případy.

a) Některá tvrzení vycházející z perspektivy inkluzivního autorského *my* plní v textu funkci ideační (reprezentační). Kolektivní *my* referuje k předmětu zkoumání, jímž jsou např. v lingvistických textech lidé a jejich jazykové aktivity. Autor je do tohoto inkluzivního *my* zahrnut jakožto člen analyzovaného společenství, tj. společenství řečového. Právě ideační funkce legitimizuje poměrně široké využití tohoto typu plurálových výpovědí v lingvistickém (a širše společenskovědním) textu. Náhrada plurálového *my* singulárem *já* by byla absurdní:

Mateřskému jazyku *se učíme* přirozenou cestou na základě imitace mluvy blízkých i vědomě (spisovnému jazyku)...

b) Ve vědeckých textech jsou poměrně oblíbené již zmíněné akty pozvání (*invitation*) (Swales 1990, s. 107) čtenáře, aby se účastnil procesu autorova uvažování a přistoupil na vyvozované závěry. Pozvání bývá vyjádřeno nejen inkluzivním indikativem, ale i imperativem:

Odhlédněme teď od obsahu a *soustředme se* na výrazové prostředky.

Akty formulované pomocí inkluzivního *my* mají nejen interakční funkci, ale plní zároveň i funkci textovou, neboť uvádějí na scénu nová témata, nové oddíly článku, zahajují výklad, otevírají úvahu apod. Text je tu chápán jako společná diskurzní aktivita autora a čtenáře, stejně jako v případech zmíněných textových funkcí inkluzivního *my*.

c) V řadě textových aktů komentuje autor svůj způsob výkladu a poskytuje čtenáři klíč, jak má být text sledován. Čeští autoři tu preferují autorské *my*, ať už v aktech prospektivních, anebo retrospektivních. Plní-li autorské *my* „pouze“ textové funkce, je vlastně snadno nahraditelné perspektivou singulárovou, jak jsem již uvedla, a záleží jen na preferencích autora.

Abych ukázal, že modernizační proces má také cyklický průběh, budu postupovat ve třech krocích: nejprve je nutno vyjasnit, v jakém smyslu lze o cyklicitě v historii mluvit; poté se pokusím ukázat, jak se cyklicita projevuje v procesu sociální transformace; a na závěr pojednám o tom, jak cyklická struktura modernizace ovlivňuje každodenní jednání v postsocialistických zemích.

Autorská strategie označovaná v latinské rétorické tradici jako *pluralis auctoris* a *pluralis modestiae* je dosud mnohými vědci považována v českém prostředí za základní způsob sebeprezentace autora ve vědeckém textu, neboť je náležitě skromná, nevnučující se a nenásilná. Autorský singulár je ovšem rozhodně na místě tehdy, referuje-li autor k svému úsudku, hodnocení, postoji. Ač donedávna autoři většinou formulovali svůj subjektivní názor konvenčním *my* (*domníváme se, podle našeho názoru* apod.), lze dnes pozorovat, že zejména autoři mladší generace užívají vyjádření singulárové. To je voleno také tehdy, referuje-li autor nejen k svému subjektu textovému, ale k svému egu biografickému, badatelskému apod.

Předesílám, že bych se v tomto příspěvku chtěla vyhnout jakémukoli moralizování, které mi nepřísluší a je mi zcela cizí.

Chce-li se autor singulárové perspektivě vyhnout, může se o sobě vyjadřovat také v 3. osobě.

Zkušenost z práce se studenty, kde autorka tohoto příspěvku uvedenou metodu v seminářích stylistiky českého jazyka od 80. let vypracovávala, ukazuje její nosnost.

Vzhledem k různým funkcím výpovědí ve vědeckém textu se reprezentace autora v 1. osobě sg. střídá s 1. osobou pl. a osobní vyjádření s vyjádřením neosobním.

Lze shrnout, že zejména u autorů mladší generace ustupuje plurálová perspektiva perspektivě singulárové, tj. autorskému *já*. Děje se tak pod vlivem anglosaských norem vědeckého dorozumívání. Danému jevu a mezikulturálním rozdílům v chápání toho, co je v dané komunitě považováno za náležité, věnuje kontrastivní rétorika poměrně hodně pozornosti (srov. např. Duszak 1997, Cecchetto – Stroińska 1997, Vassileva 2000, Yakhontova 2002), mj. i proto, že analýzou tohoto zdánlivě jen formálního rysu lze nahlédnout do stavby vědeckého textu a interpretovat jeho východiska i argumentaci.

Pokud se uvádí, že frekvence 1. osoby singuláru je vyšší v pracích anglosaských autorů a klesá spolu s tím, jak se pohybujeme směrem k východu, je tento fakt třeba interpretovat mj. v souvislosti s tím, že anglosaští autoři provádějí v úvodu svého článku jistě - do značné míry normované operace:

explicitně formulují cíl své práce, vznášejí své tvrzení a nezřídka uvádějí nejen hypotézu, ale i výsledek svého výzkumu. Tyto textové operace provádí anglický i americký autor nejčastěji v 1. osobě singuláru (*The aim of my research is..., I claim that...* apod.). Čeští autoři si takto explicitně většinou nepočínají, a ani v závěru, natož v úvodu takto přímočaře a asertivně své záměry a své zjištění neprezentují. Uchylují se totiž k mnohem opatrnějším a obezřetnějším prohlášením, snaží se příliš přímočarých tvrzení vyvarovat a volí zastřenější dikci svých textů, alespoň v oblasti věd humanitních a sociálních, jak jsem ukázala v oddíle o vysoké modalizovanosti těchto textů. Je však třeba zdůraznit, že normy českého vědeckého vyjadřování jsou v současné době všeobecně v pohybu a anglosaský úzus se začíná uplatňovat už i v českých vědeckých textech z oborů humanitních.

V Mediální diskurz

1 MEDIÁLNÍ DISKURZ, PUBLICISTICKÝ STYL, ŽURNALISTICKÝ STYL

Pojem mediální diskurz chápeme na rozdíl od tradičního pojmu publicistický styl v rámci obvykle pojaté funkční stylistiky širěji, a to především z hlediska vymezení diskurzu jako vztahu textu a kontextu (viz Hoffmanová 1997), jako svého druhu specifické aktivity společenské praxe ztělesňující vztah jazyka, podmínek produkce a předpokládaných efektů pro (mediální) uživatele (van Dijk 1988; Fairclough 1995). Přesto pracujeme s vymezením komunikační oblasti, která zahrnuje tradičně již celou škálu textů vztahujících se k různým odvětvím žurnalistiky (tisk, rozhlas, televize, dnes internet) a ke komunikační funkci sdělné (informační) a přesvědčovací (persvazivní). K výkladu přistupujeme v obecnější rovině, tedy nikoliv v celé šíři žánrové diferenciaci této oblasti, pozornost věnujeme hlavně zpravodajství jako sféře, na jejímž pozadí se hodnotí ostatní druhy žurnalistických textů a jež prodělala nejbouřlivější změny.

Tradiční pojem publicistický styl je zobecněné označení pro jeden z funkčních stylů, přestože samotný pojem není vyhovující pro všechny texty, které jsou do této oblasti zahrnovány. Pojem žurnalistika, žurnalistický styl je považován za pojem užší (jen pro tištěné noviny) (ESČ 2002) nebo rovnocenný k pojmu publicistický styl (Mistrík 1985). V naší práci dáváme přednost pojmu žurnalistické texty (viz Bartošek 1997), za účelné to považujeme i vzhledem k převažujícím zahraničním termínům pojmenovávajícím danou oblast.

Od dob B. Havránka (1932) a F. Trávníčka (1953), kdy se setkáváme poprvé s uvedením novinářského stylu mezi „druhy spisovných slohů“, se z oblasti (později) publicistického stylu vyvinula rozmanitá funkční oblast, která se však v závislosti na nově vznikajících, ev. rozvíjejících se „starých“ médiích a na rozvoji společenské situace a mediálního trhu stále vyvíjí.

2 SOUČASNÁ SITUACE MEDIÁLNÍ PRAXE

V situaci postkomunistických zemí lze jednu z nejzásadnějších změn hledat na konci osmdesátých let a začátku devadesátých let. Do té doby jednostranně